

הפצצת בירות ערב

תקיפות אסטרטגיות מהאוויר ניתן לייחד מתקיפות אוויריות אחרות בכמה אופנים. האופן הפשוט והברור מכולם, אך גם הפשטני, הנו טווח התקיפה: תקיפות אסטרטגיות הנן תקיפות עומק ארוכות-טווח מעבר לקווי החזית עצמה. ניתן להגדירן לפי מטרת התקיפה: תקיפה אסטרטגית באה להשפיע על מהלך המלחמה – להגיע להישג מעבר להישג הטקטי בשדה הקרב. כן, אפשר להגדירן לפי המטרה הנתקפת: לא כוחות אויב, אלא יעד תשתית במדינת האויב – תקיפה לנגד "ערך", ולא רק נגד "כוח".

יעדים לתקיפה אסטרטגית מהווים "ערך" למדינת האויב: מערכות חיוניות (כמו דלק ותעשייה כבדה), שפגיעה בהן תזיק ליכולת הצבאית; יעדי תחבורה, נמלים ונמלי-אוויר, שפגיעה בהם תביא לבידוד שדה הקרב ולבידוד מדינת האויב.

הסוג שלישי של יעדים אסטרטגיים הוא עיקר ענייננו – מרכזי אוכלוסייה אזרחית ומרכזי ממשל. המטרה של תקיפת היעדים הללו היא, בעיקר, להעביר מסר לאויב, ולהשפיע על מקבלי ההחלטות בצבא ובממשל האזרחי. המסר יכול לבוא באמצעות תקיפה נקודתית של מרכזי השלטון עצמו, או בפגיעה באוכלוסייה אזרחית מתוך כוונה שהציבור ילחץ על מקבלי ההחלטות לפעול ברוח המסר.

מסר כזה יכול להיות מכוון ללחוץ לסיום מהיר של המלחמה, להזהיר מפני הסלמה תוך הפגנת כושר גמול, או אפילו כנקמה על פעולה דרמטית, שעשה האויב. הפצצות אוויריות על בירת האויב החלו בד בבד עם התפתחות התעופה הצבאית.

לונדון הופצצה עלידי ספינות אוויר גרמניות כבר בינואר 1915, ובהמשך הופצצו גם בירות אחרות באירופה. הנזק הממשי היה מועט מאוד, אולם הפגיעה במוראל האוכלוסייה היתה משמעותית הרבה יותר. פולס מציין –

* ראש הענף לתולדות חיל האוויר.

ירי ללא-אבחנה של טילים עיראקיים קרקע-קרקע לעבר מרכזי אוכלוסין בישראל במהלך מלחמת המפרץ והתגובות האפשריות לירי הזה העלו שוב את הדיון אודות היעילות של הפצצות מן האוויר על מרכזים של אוכלוסייה אזרחית.

במלחמת ההתשה תקפו מטוסי חיל האוויר מטרות בעומק מצרים – אך נבחרו בהקפדה רבה מטרות צבאיות בלבד, ונגד אוכלוסייה אזרחית הופעלו רק "בומים" על-קוליים. במלחמת יום הכיפורים תקף חיל האוויר מטרות אסטרטגיות בסוריה, אך גם אז נבחרו מטרות ביטחוניות בהקשר ישיר למאמץ הצבאי.

מלחמת העצמאות היתה המלחמה היחידה בתולדות מלחמות ישראל, שבה הופעלו מטוסי חיל האוויר נגד מטרות אזרחיות מובהקות בבירות ערב – קהיר, רבת-עמון ודמשק – עם תכנונים לתקיפת בירות נוספות, כמו ביירות ובגדאד.

המאמר סוקר את ההפצצות הללו, את הרקע להן, את מטרתן, את תהליך קבלת ההחלטות, את מימושו ואת הישגיהן.

בהיסטוריוגרפיה של המלחמה, ההתייחסות להפצצות הללו קוטבית. יש הממעטים בחשיבותן עד כדי התעלמות מוחלטת. אחרים נוטים להפריז, ורואים בביצוע ההפצצות "מנ" הנסים של מלחמת העצמאות". אולם, העוסקים בהפצצות הללו בהרחבה – תוך עיסוק במלחמה בכלל, או בתיאור חלקו של חיל האוויר בפרט – מתמקדים בתיאור הגיחות עצמן.

במלחמת העצמאות

סא"ל זאב לכיש*

למרות המלצות חלק מקציני ה"לופטוואפה", ראה היטלר בהשגת עליונות אווירית על חיל האוויר המלכותי הבריטי (RAF) את משימתו הראשונה של חיל האוויר שלו. היטלר דחה את תפיסת הפצצות הטרור על מרכזי האוכלוסין (נוסח וארשה), כשהוא שומר לעצמו אופציה להפעילה. בפועל, הופעלו הפצצות הטרור על לונדון רק משבעה בספטמבר 1940, לאחר שהבריטים הפציצו את ברלין, בתגובה להפצצה גרמנית על פרברי לונדון. זו דוגמה לסכנה בהפצצה אסטרטגית על מרכז אוכלוסין – היא עלולה להביא להקשחת עמדתו של האויב, להסלמה ולתגובה חריפה ובלתי־צפויה.

עם תחילת ההפצצות הגרמניות על לונדון דאג ראש הממשלה וינסטון צ'רציל פן יאבדו תושבי לונדון את עשתונותיהם, אך זה לא קרה. האוכלוסייה נפגעה קשות, המוראל היה ירוד לעתים, אך בריטניה לא נשברה, והמהלכים הצבאים כמעט שלא הושפעו מההפצצות המאסיוויות על לונדון¹.

כך היה המצב גם לגבי ההפצצות על ערי גרמניה מול ה"ביטחון" של דואה, שיקצרו את המלחמה – ככישלון מובהק. וכך גם לגבי אוכלוסיית טוקיו, שעמדה בהפצצות מסיוויות, ונכנעה רק לאחר השימוש בפצצה גרעינית. לענייננו חשוב, כי לאירועים הללו – של הפצצות מסיוויות של מרכזי אוכלוסין של ערי בירה – היו עדים אישים מראשי "היישוב", שמאוחר יותר נטלו חלק בהתרחשויות הרלוונטיות במלחמת העצמאות. דוד בן גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון במלחמת העצמאות, שהה בלונדון במחצית השנייה של 1940, והיה עד להפצצות הכבדות עליה. השפעת ה"בליץ" על בן־גוריון היתה "חווייה נפשית מסעירה, שהותירה בו רישומה לשנים רבות והשפיעה עמוקות על עצם תפיסתו הצבאית והמדינית". גם צמרת חיל האוויר הישראלי במלחמת העצמאות היתה בנויה רובה ככולה על יוצאי חילות האוויר של בעלות־הברית. אלה הכירו את ההפצצות האסטרטגיות על ערי גרמניה הלכה־למעשה.

"באוכלוסייה, שכה היטיבה לעמוד איתן נוכח הלחצים, האבדות והמחסור של המלחמה, נתגלתה חולשה מפתיעה, רבים... נפלה רוחם, העיתונות רתחה מזעם נגד הממשלה, הממשלה, הוסחה דעתה מתפקידיה מחמת זעם העיתונות והציבור"². למרות זאת, תקיפת הבירות מן האוויר במלחמת העולם הראשונה, כמו כלל הפעילות האווירית במלחמה, זכו להערכה מוגזמת מאוד. והדבר הביא, בין השאר, להתעסקות התורתית האינטנסיביות במעמדה של זרוע האוויר ובתפקידה.

החשוב מבין הוגי־הדיעות בתחום העוצמה האווירית לאחר מלחמת העולם הראשונה היה הגנרל האיטלקי ג'וליו דואה³. ההתפעלות והערכת־היתר מתפקיד המטוס במלחמת העולם הראשונה, שביטל את ההבחנה בין חזית לעורף, הביאו את דואה לקבוע שתי הנחות־יסוד כבסיס לתפיסתו:

א. המטוס הנו הנשק האידיאלי להתקפה, ואין אמצעי יעיל נגדו.

ב. היעד העיקרי להפעלת המטוס הם מרכזים של אוכלוסייה אזרחית. המלחמה תוכרע במישור הפסיכולוגי – הפצצות אסטרטגיות ישברו את מוראל אוכלוסיית האויב ואת רצונן האויב להילחם. כבר במלחמת האזרחים בספרד באמצע שנות השלושים הוטל ספק בעוצמה של תורת דואה ובאמינותה. ברצלונה, מעוז הרפובליקנים, הופצצה מהאוויר כמה פעמים, למעלה משלושת אלפים אזרחים נהרגו תוך ימים, אך מוראל האזרחים לא התמוטט. אדרבא, מרי התושבים גבר.

גם בתחום הזה היוותה המלחמה בספרד מעין פרולוג למלחמת העולם השנייה, שבה אומצה ובהיקף רחב תורת דואה – מטוסים הפציצו מרכזי אוכלוסין, וביניהם, כמובן, ערי בירה. קיים ויכוח באיזו מידה השפיעו ההפצצות האסטרטגיות על כושר הייצור במדינות הנלחמות, אולם לגבי ההפצצות על מרכזי האוכלוסין, ובעיקר ההפצצות המסיוויות של הגרמנים על לונדון והפצצות בעלות־הברית על ברלין – המסקנות חד־משמעותיות.

תכניות ותכנונים ראשוניים

במטרות אסטרטגיות בעומק מדינות האויב. במארכס 1948 הגיש מטה שירות האוויר (ש"א) ליגאל ידן, ראש אג"ם, תכנית מפורטת לפיתוח הכוח של שירות האוויר. המסמך (שהכין אגף התכנון בשירות האוויר, שעליו הופקד אהרן רמז) מונה בין תפקידי הכוח האווירי גם "פעולות עונשין במקומות ריכוז של אוכלוסייה" (אם כי אין אזכור האם מדובר בגבולות הארץ בלבד, או גם במדינות ערב). במסמך אחר מופיעים תחת הכותרת "הפצצה אסטרטגית" – שדות התעופה הצבאיים של מדינות ערב כמו גם "מחנות, מחסנים ומתקנים צבאיים אחרים".⁸

לתקיפת מטרות אזרחיות ומרכזי אוכלוסין אין אזכור, והדבר יכול לחזק את ההשערה, כי עד אותו שלב לא דנו

בדצמבר 1946 קיבל דוד בן-גוריון את תיק הביטחון בסוכנות היהודית. עם כניסתו לתפקיד החל לומד את נושאי הביטחון כדי להכיר את המצוי, ולהתכונן לרצוי. לבקשתו, הוכנו לו כמה תזכירים, וביניהם כאלה שכללו גם התייחסות לתחום האווירי. ב-23 באוקטובר 1947 הוגשה לבן-גוריון הצעה מפורטת של אהרן רמז ושל הימן שמיר "להקמת כח אווירי יהודי בארץ".⁹ הם ציינו, כי יש לרכוש מפציצים בינוניים. אחת האפשרויות להפעלת הכוח האווירי היהודי תהיה, אליבא דרמז ושמיר, גם למשימה של "פעולות עונשין והטלת אימה (בהגבלות)". למרות שאין פירוט והסבר למסתתר מאחורי המשפט הזה – נלקח בחשבון גם הצורך לבנות יכולת לפגוע

צוות B17 על טהרת אנשי מח"ל בבסיס זאטץ בצ'כוסלובקיה

במפקדת שירות האוויר בהפצצות בירות ערב, כיעד אסטרטגי בפני עצמו, אם כי המודעות לכך היתה קיימת. מודיעין שירות האוויר, שהחל להתארגן במהלך 1948, אסף מידע, ובנה תיקי מטרה גם על בירות האויב, כחלק ממערך שלם של תיקי מטרה על יעדים ערביים בתחומי ארץ-ישראל והמדינות השכנות.

למרות שתקיפת האויב באשר ימצא, גם מעבר לתחומי ארץ-ישראל, היתה אחת מאבני היסוד לתפיסה האסטרטגית של בן-גוריון – לא נמצא עיסוק בנושא ביומן המלחמה של דוד בן-גוריון עד פלישת צבאות ערב. ייתכן, כי בן-גוריון עסק בפתרון בעיות דוחקות ודחופות יותר. אולם, אפשר שהשפיעה קבוצה אחרת של נימוקים, הטמונה ביסודות מוסריים ומעשיים. השיקול המוסרי מנע פגיעה מכוונת באוכלוסייה אזרחית – הקרבן הראשון והבלתי-נמנע של הפצצה אווירית על ערי בירה. בעיקר כאשר, מעשית, לחילות האוויר של האויב היתה עליונות ברורה, וחששו פן פגיעה בבירותיהן עלולה להביא לפעולות גמול רחבות-היקף, ללא יכולת ממשית להתגונן. הרעיון להפציץ את בירות ערב התנגש בעיקרון אסטרטגי אחר של בן-גוריון – רגישות רבה לאבדות – ועם החשש הסמוי, כי בניגוד לתושבי לונדון במלחמת העולם השנייה, אוכלוסיית הארץ, כחברה צעירה ולא הומוגנית, לא תעמוד בהפצצות כאלו.

לשיאו מגיע החשש הזה עם ההכרזה על הקמת המדינה. בן-גוריון רשם ביומנו בארבעה-עשר במאי 1948: "היפציצו הלילה את תל-אביב?"¹⁰

התשובה ניתנה תוך זמן קצר. כבר למחרת בבוקר תקפו מטוסי קרב את שדה-הבצפון תל-אביב ואת קיבוץ ניר-עם, בסיס "טייסת הנגב". למחרת תקף חיל האוויר המצרי את נמל תל-אביב ואת שדה עקרון. מטוסים עיראקים וסורים תקפו יישובים בצפון, אך לא גרמו נזקים מהותיים. בשבעה-עשר במאי תקפו מטוסים מצריים את שדה דב ואת שדה התעופה בכפר-סירקין.¹¹

תגובת בן-גוריון להפצצות הראשונות דורערכית: הוא עודד מיכולת העמידה של תושבי תל-אביב ומהעדר פניקה ואבדן עשתונות, ובשישה-עשר במאי הזהיר באמצעות "קול ישראל" בערבית את מדינות ערב, כי לא ינוקו, וגם הן עלולות להיות מופצצות מן האוויר.¹²

קטלנית, ולפיכך המשמעותית ביותר מבחינתנו, היתה התקיפה המצרית על תל-אביב בשמונה-עשר במאי 1948: הופצצה התחנה המרכזית, יעד אזרחי לכל דבר; 42 איש נהרגו ויותר ממאה נפצעו. בהעדר גישה למקורות צבאיים מצריים לא ברורה מטרתה של הפצצת טרור זו כנגד אזרחי הבירה הלא-רשמית של המדינה היהודית. עד אז, וגם במרבית התקיפות האוויריות מאוחר יותר, היו יעדי המצרים צבאיים, ובעיקר שדות תעופה, שבהם העריכו, כי פרוסים מטוסי שירות האוויר – ובכך באו להגשים את העקרון העליון בתפיסת דואה – השגת עליונות אווירית באמצעות השמדת מטוסי האויב בבסיסיו.

בהפצצת התחנה המרכזית – אם לא היתה תוצר טעות של מתכנן, או של טייס-מבצע – אפשר לראות

ניסיון לאמץ את העקרון האחר בתפיסת דואה: ראיית העורך ומוראל האזרחים כיעד העיקרי של הפצצת המטוסים.

ההפצצות המצריות על תל-אביב מחקו מרשימת הטיעונים נגד הפצצת בירות ערביות את הדילמה המוסרית ואת החשש מתגובת דעת הקהל בעולם. גם החשש מגמול אווירי חריף פחת – לאחר שהתקפה כזו "מומשה" כבר. ברזמנית, גבר הצורך להגיב – כדי להשיג יעדים צבאיים ומדיניים (הרתעה) וכדי להעלות את מוראל האוכלוסייה. הצורך הזה גבר בעיקר על רקע הימים הקשים, שעברו על היישוב מאז פלישת צבאות ערב.

הנתון המרכזי, שהשתנה בסוף חודש מאי, היה טכני: בליל 20-21 במאי הגיע לשדה תעופה עקרון מטוס תובלה, ובו מטוס "מסרשמידט" מפורק, ועד סוף מאי הגיעו עוד שמונה מטוסים מפורקים, טייסים, טכנאים צ'כים ופצצות.¹³ לסדר הכוחות של חיל האוויר, שמנה כמה מטוסים קלים מסוגים שונים, עמד להצטרף בראשונה מטוס קרב, שהיה יכול לתקוף מטרות אסטרטגיות.

כל זאת אפשר לבן-גוריון, כשהציג ב-24 מאי בפני המטכ"ל את התכנית האסטרטגית שלו – לשלב בה משימות מהותיות לחיל האוויר שבמרכזן תקיפת בירות מדינות ערב:

"הצעת... לעבור להתקפה המכוונת לרעוץ לבנון, עבר-הירדן וסוריה. עלינו להחזיק מעמד בנגב... מקלף... תפקידו כיבוש הלבנון הדרומי – בעזרת הפצצת צור, צידון וביירות. ביירות נפציץ גם מהים... האוויריה שלנו צריכה להפציץ ולהרוס את רבת-עמון. החוליה החלשה בקואליציה הערבית היא לבנון... כשנשבור כוח הלגיון ונפציץ את רבת-עמון, נחסל גם את עבר-הירדן, ואז סוריה נופלת. אם מצרים עוד תעיז להילחם – נפציץ את פורט-סעיד, אלכסנדריה וקהיר. וכך נגמור המלחמה – ונעשה החשבון של אבותינו עם מצרים, אשור וארם."¹⁴

בהצגת הדברים בולטות כמה נקודות:

א. למרות ניסוחי הקיצוניים וההצהרתיים – לא נקם הנחה את בן-גוריון. דווקא מצרים, שמטוסייה תקפו את תל-אביב, תוכננה להיתקף אחרונה – וגם זאת רק אם תמשיך להילחם לאחר נפול שאר מדינות ערב. היעד הראשון הוא ביירות, החוליה החלשה בקואליציה הערבית. ב. האמונה בעוצמת הכוח האווירי. בן-גוריון העריך – כמעט בניסוחים מבית-מדרשו של דואה – כאילו די בפגיעה בעורף, באמצעות הפצצת ערי לבנון, ובראשן ביירות, בכדי להניע את הנוצרים לבלום את השתתפות צבא לבנון במלחמה; וכי הפצצת רבת-עמון תביא ל"חיסול" עבר-הירדן.

ג. מדובר בסדרת הפצצות, שמטרתן הרס, ולא בתקיפה חד-פעמית. המטרות אינן צבאיות, אלא במובהק פגיעה באוכלוסייה אזרחית.¹⁵

לעומתו, טענו אנשי חיל האוויר, כי יש לנצל הפתעה: עם הרכבת חמישה מטוסי "מסרשמידט" יתקפו המטוסים הללו, שקיומם לא ידוע למצרים, את שדה התעופה

ואולי עדיף שתתבצע בלילה, כדי להימנע מהיתקלות במטוס עוין. תקיפת ביירות מן האוויר ב-28 במאי בלילה שולבה עוד באותו יום במסגרת פקודת מבצע "ארד" להתמודדות מול הערבים בגליל, שהפיץ מטכ"ל/אג"ם – חזית הצפון. בין המטרות הכלליות של המבצע הוגדרה כמטרה – "לערער את רצון הלחימה של כוחות הלבנון".¹⁶ בסופו של דבר, היה ההפעלה הראשונה של ה"מסרשמידט" לא היתה נגד אל-עריש ולא נגד ביירות. הרכבתם הסתיימה רק בשבת, 29 במאי. אז הגיעו הידיעות על שיירת המצרים בסמוך לאשדוד. בלחץ שמעון אבידן, מפקד חטיבת "גבעתי", הופנו ארבעת המטוסים, שהיו מוכנים, לתקיפת המצרים. בתקיפה אבד מטוס אחד על טייסו. מטוס נוסף נפגע. חצי מסדר הכוחות של מטוסי הקרב יצא מכלל שימוש. הרעיון להפעיל את המטוסים נגד אל-עריש ונגד ביירות נגוז.

רבת-עמון – הפצצה ראשונה של בירה ערבית

ב-22 במאי תקפו "ספיטפייר" מצריים את שדה התעופה ברמת-דוד. המצרים לא ידעו, שהשדה מוחזק עדיין על-ידי חיל האוויר המלכותי הבריטי. זמן קצר לאחר התקיפה התקשר יועצו של גנרל מקמילן, מפקד הכוחות הבריטים בחיפה, לער"ד יעקב סלומון, איש הקשר שלו ב"הגנה" בחיפה, וביקש להעביר באמצעותו אזהרה – אל לישראל, כתגובה על ההפצצות האוויריות נגדה, לפגוע בשדה התעופה ברבת-עמון. לדברי הבריטי, השדה מוחזק אך ורק על-ידי חיל האוויר המלכותי, ואין בו מטוסים אחרים. עוד הבטיח הבריטי, כי אם ישתנה במצב – יעדכן; וטרח להדגיש, כי התייחסותו כוללת "רק את שדה התעופה, ולא את העיר עצמה". ער"ד סלומון מיהר להעביר את השדר למטכ"ל.¹⁷

ב-31 במאי רשם בן-גוריון ביומנו, "החלטנו להפציץ [את] עמאן וקהיר" – החלטה, שהקשרה אינו ברור. כאמור, לפחות קהיר נתפסה אצלו כמטרה בעדיפות אחרונה להפצצה מהאוויר. סיבה להחלטה טמונה, ככל הנראה, באירועי אותו יום. בשעה 311800 נועד בן-גוריון עם הרוזן ברנדוט, שבא לבדוק האם תסכים ישראל להפוגה – לפי החלטת מועצת הביטחון של האו"ם – בליל 2-1 ביוני. בתום השיחה עם בן-גוריון יצא ברנדוט לשכנע את הוועדה המדינית של הליגה הערבית, שעמדה לדון בהסכמה להפוגה. בן-גוריון נפגש בשעה 312000 עם המפקדים הבכירים של הצבא, שמסרו לו ד"ח מצב מעודכן: ההפוגה חיונית למדינת ישראל. לאחר שתי הפגישות הללו החליטו על הפצצת ביירות ערב, שמטרתה ברורה – להעביר מסר למקבלי ההחלטות הערביים באמצעות הפגנת כוח בלתי-צפויה: מהרו לאמץ את ההחלטה על ההפוגה (שלה היו זקוקים, כאמור, כוחות צה"ל באותה עת).

מדוע תקפו גם את קהיר? – ייתכן, בשל העדר מידע היכן תתכנס ה"ועדה המדינית של הליגה" הערבית –

אלוף יגאל ידין, ראש אג"ם (במרכז) משוחח במטה חיל האוויר עם אלוף אהרן רמז (מימין). דן טולקובסקי נמצא מאחורי ידין.

באל-עריש, שבו נערכו מטוסי "ספיטפייר" ומטוסי תובלה, שהפציצו מטרות בישראל. כאן התמודדו שני-העקרונות בתפיסת דואה לגבי שימוש במטוסים להכרעה – פגיעה במוראל האוכלוסייה מול השגת שליטה בשמים באמצעות השמדת כוחו האווירי של האויב בהפתעתו על הקרקע. לאחר דיון שוכנע בן-גוריון, כי ניתן למצוא דרך ביניים. הרכבת שלושה "מסרשמידט" עמדה להסתיים ביום שישי, 28 במאי. נקבע ב-26 במאי, כי ה"מסרשמידט" יתקפו ביום שישי את שדה התעופה באל-עריש ובאותו לילה את ביירות. הפצצת שדה התעופה באל-עריש – מעבר לחיוניות ההפתעה – חייבת להתבצע באור יום בשל הצורך בדיוק בפגיעה במטוסים. לעומת זאת, הפצצת ביירות יכולה להיעשות בלילה כיוון שאינה מטרת נקודה;

ברבתי'עמון, או בקהיר; ואולי כיוון שהפצצת קהיר נתפסה כמסייעת להחלטה חיובית בעניין ההפוגה בעיקר בגלל היות המצרים המתנגדים העיקריים להפוגה. בסופו של דבר, לא הותקפה קהיר במועד הזה. בהעדר מידע חד-משמעי, ניתן להעריך, כי היו לכך שתי סיבות לפחות – מידע על מקום התכנסות ה"ועדה המדינית" ואי-יכולת מבצעית לממש תקיפה אווירית על קהיר באמצעות המטוסים, שעמדו לרשות חיל האוויר (מבחינת הטווח למטרה והיכולת להתמודדות עם איומים – בעיקר, תותחים ונ"מ – מעל המטרה).

ההחלטה להפציץ את רבתי'עמון נפלה בכל מקרה לאחר שעה 312000. כשש שעות מאוחר יותר, המריאו מטוסי חיל האוויר לממשה בנוהל-קרב ובתכנון מקוצרים ביותר. ההנחיות הועברו, כנראה, לחיל האוויר בטלפון ללא פקודות בכתב.

המשימה הוטלה על טייסת א' – "טייסת תל-אביב" – שהפעילה מטוסי תובלה קלים, וטייסיה ביצעו גיחות הפצצה ליליות רבות בכל אזורי הארץ. למשימה נבחרו המטוסים "הכבדים" ביותר של הטייסת – שני מטוסי "ראפיד" ומטוס "בוננזה".¹⁸ לכל מטוס נבחרו טייס ואיש צוות נוסף, שישמש נווט, ובעיקר מטילן – יטיל ידנית את הפצצות מבעד לדלת המטוס. למשימה נבחרו המטוסים ביותר. את ה"בוננזה" הטיס בוריס סניור, מפקד שדה-דב. לא ברור מדוע לא נעשה שימוש במטוס "דקוטה", שביצע באותו שבוע משימות הפצצה בתחומי ארץ-ישראל. ייתכן, שהסיבה טמונה במקור הדרום-אפריקני של ה"דקוטה". בנימין אימברג, טייס מנוסה, בוגר חיל האוויר המלכותי, שחזר כמה שעות קודם לכן מהפצצת טול-כרם, הטיס "ראפיד". אורי ברייר, המדריך הראשי לטיס בחברת "אווירון", שחזר זמן קצר קודם לכן מטיסה לסדום, הטיס "ראפיד" אחר.

התדריך בוצע בסודיות רבה תוך התרגשות ובהכרת החשיבות הרבה של המבצע. בפני המבצעים הוצגו מפות ותמונות, וסומנו היעדים העיקריים. פירוט היעדים אינו ברור, אך מהעדויות השונות ברור, כי ארמון המלך עבדאללה היה מטרה ראשית – מטרת נקודה. המטרה נבחרה למרות שברור היה, לפחות לצמרת חיל האוויר ולמבצעים, שהסיכוי לפגוע במטרת נקודה מהאוויר בלילה, באמצעות פצצות, המושלכות ידנית, אפסי; ובעצם, מדובר בהפצצת שטח, שמטרתה להפגין יכולת ולזרוע אימה. סוגיה נוספת, שעלתה במלוא חריפותה לאחר התקיפה, היתה באיזו מידה שדה התעופה ברבתי'עמון, שהוחזק על-ידי חיל האוויר המלכותי, היה יעד לתקיפה. לאחר התקיפה טען קצין המודיעין של חיל האוויר במכתב כועס לקצין המבצעים, כי בתדריך נמסרו למבצעים הוראות חד-משמעיות "לא לנגוע לרעה בשדה התעופה";¹⁹ אך מעדויות המבצעים נראה, כי לא היו מודעים למגבלה זו, ובוודאי לא להחלטיותה.

הטיסה לרבתי'עמון עברה ללא תקלות. בשעה 0435 הטיל "ראפיד" עשר פצצות תבערה של 25 ק"ג כל אחת. עשר דקות אחר כך הטיל ה"בוננזה" את פצצותיו, חלקן

פצצות תבערה, ובחמש לפנות בוקר השלים מטוס "ראפיד" את ההפצצה.

על העיר הוטלו 24 פצצות במשקל כולל של כ-725 ק"ג. חלק מהפצצות המאולתרות לא התפוצצו עקב ליקויים במרעומיהן, והן נשלחו לבדיקה בלונדון. שם עוררו תדהמה עקב המבנה המשוונה שלהם – תוצר האלתור. העיר היתה מוארת, ורק לאחר מספר דקות כבו האורות בבת-אחת, ורק שדה התעופה נותר מואר. לא נורתה אש נ"מ, והמטוסים שבו ללא פגיעה לבסיסים בתל-אביב.

למחרת, אחד ביוני 1948, העביר המודיעין למפקדת חיל-האוויר ד"ח האזנה למברק של חיל האוויר המלכותי, שנשלח מרבתי'עמון לחיפה, וכלל את סיכום התקיפה "...תחנת [בסיס] RAF הותקפה אתמול בשעות 03:00-03:15. שלוש פצצות נפלו בתחום המחנה, ואחת מחוצה לו. לא היו אבדות. בהתקפה השנייה על העיר רבתי'עמון נהרגו עשרה ונפצעו שלושים איש. בשדה התעופה נהרסה מכונה [מטוס] אחת ושני מטוסים מסוג אנסון נפגעו. כמו כן, נחרב מחסן אחד".

דיווח מאוחר יותר הוסיף, כי גם נפגעו כמה מבנים בשטח שדה התעופה. כמה פצצות נפלו בשטח מגורי המשפחות. בעיר נפלו פצצות רבות חלקן בסמוך לארמון המלך.²⁰

התחושה בחיל האוויר היתה, שהמשימה, שהוטלה על החיל, בוצעה במלואה, והמטרה – לפחות בהיבט הטקטי – הושגה: והיכולת הוכחה.

אלק קירקבריד, שגריר בריטניה בעבר-הירדן, סקר בפירוט את ההפצצה הישראלית, אך נטה להמעיט מהשפעתה על מקבלי ההחלטות ועליו עצמו – אם כי ציין את צערו של המלך עבדאללה, כי דווקא הוא, התומך הנלהב מכל שליטי ערב בהפוגה, "זכה" כי בירתו תופצץ מהאוויר. קירקבריד טען בספרו, כי נימוקים אובייקטיביים – אייניעות ההפצצה על רבתי'עמון – גרמה למפקדים הישראליים, שלא לחזור יותר על ביצוע הפצצות כאלו. קירקבריד התעלם מהתגובה החריפה של הבריטים להפצצה.²¹

במברק למפקד שדה התעופה בחיפה (כמה שעות לאחר התקיפה) נקבע, כי היהודים תקפו את שדה התעופה ברבתי'עמון "בכוונה תחילה", והוצע "לירות בכל מטוס, שלא זוהה במשך כל שעות הלילה, ולהכריז על מצב הכן בשדה-התעופה". בקפריסין הועמדו באותה עת בכוננות מטוסי "ספיטפייר" חמושים ברקטות – מוכנים להפציץ שדות תעופה בארץ, ורק בלחץ המפקד הצבאי הבריטי בארץ-ישראל בוטלה המשימה.²²

הבריטים זעמו על התעלמות ישראל מאזהרתם ב-22 במאי. כבר בשעה 011000 התקשר מריוט, קונסול בריטניה בחיפה, לער"ד סלומון, ודרש להעביר מחאה חריפה ואזהרה – אם תישנה התקפה כזו על יעד בריטי, "נשמיד כל מטוס יהודי באוויר, או על הקרקע, בכל מקום בפלשתינה". האיומים התקבלו במלוא הרצינות במערכת הצבאית, ומודיעין חיל האוויר חש לעדכן את גורמי המבצעים בהערכתו, כי "יש לחשוש, שפעולות כגון אלו בעתיד

[הפצצת יעדים בריטיים] יכולות לשמש אמתלה נוחה להתערבות פעולה של RAF נגדנו, ועל כן יש להיזהר כפל-כפליים מלהתקיפם". בן-גוריון טען, כי לא הכיר את האזהרה הבריטית ב-22 במאי, וראה בתגובות הבריטיות הוכחה לעזרתם הגלויה למדינות ערב.²³

— הידיעות על הפצצה העלו את המוראל בקרב תושבי ישראל. "איש ביישוב לא ניסה להצניע את שמחתו בהתקבל הידיעות על פעולת חיל האוויר מרבית-עמון".²⁴ אך למרות ההישג החשוב הזה והידיעות על הצלחת ההפצצה ועל הסיכוי, הטמון בהמשך הפצצות על רבת-עמון (השגת הפוגה וסיום מהיר יותר של המלחמה) — לא הופצצה יותר רבת-עמון מן האוויר במלחמת העצמאות. זה היה מימוש של עיקרון אסטרטגי בתפיסת בן-גוריון — ההכרה במגבלות הכוח. התגובה הבריטית החד-משמעית הבהירה לו, כי חזרה על ההפצצה עלולה להכניס לעימות את הבריטים, והוא לא רצה זאת. בשעה 011100 ישבה הממשלה במשרד הביטחון ברמת-גן, ובן-גוריון דיווח לשריו על פעילות מטוסי חיל-האוויר. בו בזמן תקפו מטוסים מצריים את האזור. לדידו של בן-גוריון (למרות הקושי עקב לוח הזמנים הצפוף) — זו היתה הנקמה הערבית על הפצצת רבת-עמון.

דמשק — הפצצה ערב ההפוגה

הפצצת רבת-עמון לא השיגה את מטרתה — אימוץ ההפוגה על-ידי מנהיגי ערב. גם ההפצצות האוויריות של המצרים ושל הסורים על אזורים בתוך מדינת ישראל לא פסקו לאחר הפצצת רבת-עמון.

בסוקרו את המצב הצבאי בישיבה של מועצת המדינה הזמנית בשלושה ביוני, התייחס בן-גוריון לנושא, והעלה נימוק נוסף להפצצת רבת-עמון:

"אם כי זו מלחמת מגן בשבילנו... הרי ננהל את מלחמת המגן הזאת לא באמצעים דפנסיביים, אלא עד כמה שאפשר באופנסיבה מתמדת, וההתקפה שלנו לא תצטמצם בתחומי המדינה היהודית בלבד, ואפילו לא בתחומי ארץ ישראל בלבד. הכרזה זו בוצעה... ניתנה אתראה ראשונה לפולשים לבל יתיימרו, שהמלחמה תהיה רק בתחומי הארץ ומעל שמי ארץ-ישראל. האזהרה הראשונה ניתנה לרבת-עמון, כשחיל האוויר שלנו הרעיש את בירת עבדאללה".²⁵

מטה חיל האוויר הזדהה לחלוטין עם תפיסה זו. בירות ערב נתפסו כמטרות לגיטימיות להפצצה — כהפגנת יכולת וכתגמול על הפצצות הערבים — מתוך הכרה, כי יש להפצצות כאלו השפעה מוראלית גדולה. הפצצת רבת-עמון והשגת העליונות האווירית המקומית מעל שמי תל-אביב (הפלת שני מטוסי "דקוטה" מצריים על-ידי הטייס מודי אלון במטוס "מסרשמידט" בשלושה ביוני), הגבירו את רצון החיל לבצע גיחות נוספות כאלו.

זה הרקע למסמך, שהכין בשבעה ביוני 1948 קצין המודיעין של חיל האוויר, ובו הצעה מפורטת ל"הפצצת

לילה של בירות האויב לפני שביתת-הנשק בעת ובעונה אחת".²⁶ המסמך יומרני מאוד. מדובר בהפצצה בוזמנית של קהיר (המטרה — ארמון המלך ומשרדי הממשלה. מטרה משנית — תחנת הרכבת), של אלכסנדריה (מחסנים בנמל ותחנת הגז והחשמל), של ביירות (שדה התעופה ומתקני הנמל) ושל דמשק (מטרה עיקרית — בסיס צבאי סמוך לעיר. מטרה משנית — שדה התעופה); ולבסוף, בראשונה, מזכרת בגדאד (המטרה בה — משרדי הממשלה). קצין המודיעין המליץ להטיל מאחורי קווי האויב למחרת ההפצצות, כרוזים, שיאימו בהמשך ההפצצות, וייפגעו בכך גם במוראל הלוחמים, יגבירו דאגתם לעורף, ואולי יקצרו את המלחמה. ברשות חיל האוויר לא היתה היכולת לממש תכנית כזו (בשל סוג המטוסים שהפעיל), אך יש בה כדי להצביע על ביטחונו העצמי ועל רצונו להעז.

בשמונה ביוני נדרש חיל האוויר להפציץ את דמשק בפקודה, שהעביר ישירות בן-גוריון. הרקע לדרישה היה המצב הטקטי הקשה של כוחות צה"ל בגזרת משרה-הירדן וההפעלה המסיונית של חיל האוויר הסורי לסיוע לכוחותיו. הסורים ערכו מדי יום כחמש-עשרה גיחות של מטוסים, ומרביתן על יישובים אזרחיים בגליל. הפצצת דמשק והפצצות טקטיות על הכוחות הסוריים נועדו להטעים גם לאזרחי סוריה ולשליטיה את טעם המלחמה, ולהעביר מסר כדי שירפו את לחצם הצבאי, שבו עמדו להשיג הישגים ניכרים.

הפצצת דמשק מציגה מבחינתנו כמה סוגיות:

- א. מדוע ההפצצה, שנועדה, כאמור, להתבצע בליל 8-9 ביוני, נדחתה לרגע האחרון, ובוצעה שעות ספורות לפני כניסת ההפוגה לתוקף בליל 10-11 ביוני?
- ב. האם היו מטרות קונקרטיים להפצצה בדמשק, או שמדובר "בהפצצת שטח"?
- ג. האם תוכננה הפצצת בירה נוספת בריבזון?
- ד. מה היה תהליך קבלת ההחלטה?

לאחר שהתקבלה ההוראה להפציץ את דמשק הוחלט, כנראה, במטה חיל האוויר, כי המשימה תוטל על מטוס "דקוטה", שהופעל בשירות החיל. המטוס נבחר בשל יכולתו לשאת פצצות במשקל ניכר, בהשוואה למטוסים הקלים של טייסת א'. המטוס היה שייך לחברת תעופה אזרחית דרום-אפריקנית, ונחזר עם צוותו (הטייס קלוד דיובל והנווט/קשר ב). השניים ביצעו, מאז תחילת מאי 1948 משימות רבות בתובלה, בהצנחת ציוד ואפילו בהפצצה של יישובים ערביים בתחומי ארץ-ישראל תמורת שכר. בשמונה ביוני נקראו השניים למטה חיל האוויר, ונאמר להם להתכונן להפציץ באותו לילה את דמשק. השניים סירבו.²⁷ כנראה, הם חששו מהסיכון ליפול בשבי בעומק שטח סוריה בהיותם נתינים זרים, שכירי-חרב, המטיסים מטוס, הרשום כמטוס אזרחי. אך, כנראה, השניים הסכימו להכשיר צוות ישראלי להטיס את ה"דקוטה" למשימתה. מחליפיהם היו שני אנשי מח"ל מדרום אפריקה, שהגיעו לארץ בחודש מאי: סירל כץ ולס צ'מס, ואליהם הצטרף, כנווט, איש מח"ל מדרום-אפריקה,

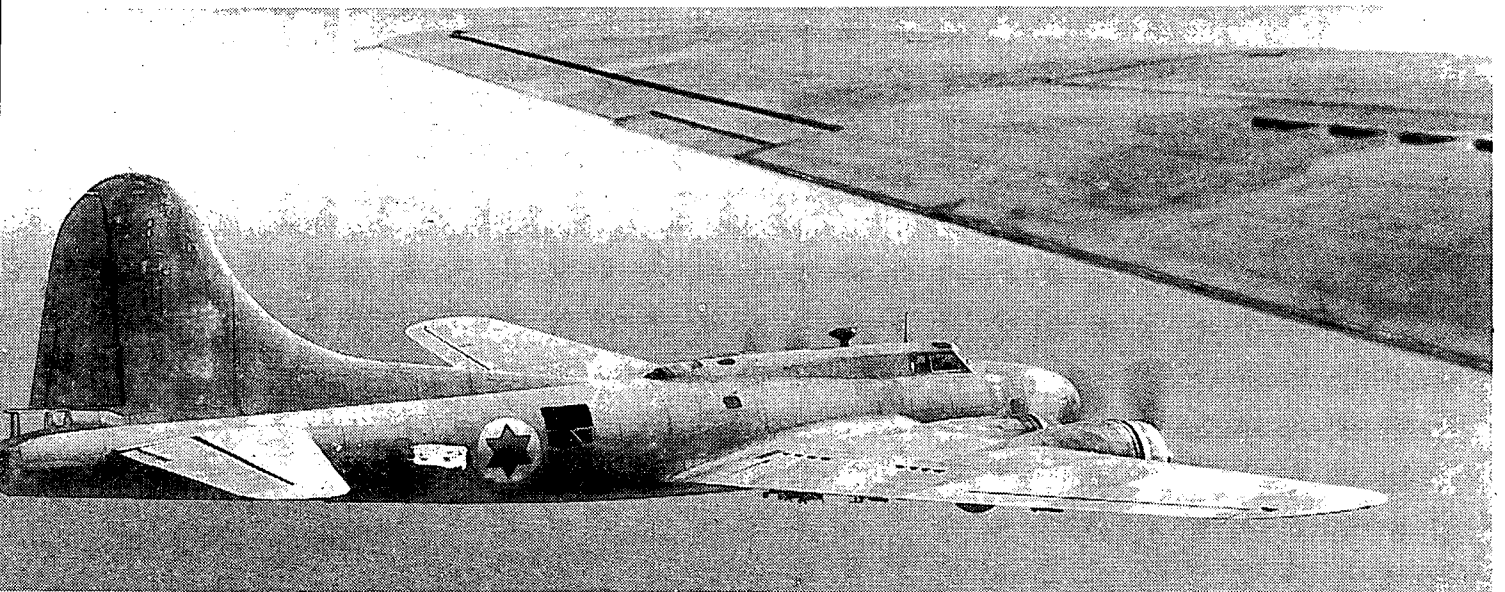
עיקרי לגיחה, את "הצורך לשפר את השיטה של זריקת הפצצות", שנעשתה ידנית מבעד לדלת – שיטה מסוכנת ובוודאי לא-מדויקת.

הנזקים הממשיים מהפצצת דמשק וההשפעתה אינם חד-משמעיים. העיתונאי רוי קרלסון, ששהה בדמשק בעת הפצצתה, דיווח על עשרות הרוגים ופצועים ועל נזקים רבים. לטענתו, פסיכולוגית, השפעת ההפצצה על דמשק "היתה הרסנית עוד יותר מזו שברבת-עמון. זו הפעם הראשונה ניתן להם, לסורים, לחזות בעצמת הכוח היהודי גם בביתם. הדבר הטיל אימתו על בני דמשק..."²⁹ דר'חות המודיעין סותרו. דר'ח אחד דיבר על נזקים מעטים, אך על "השפעה פסיכולוגית רבה", וכי רוב תושבי דמשק החלו ללון מחוץ לעיר מחשש פן יחודשו ההפצצות. דר'ח אחר, כנראה ממקור בדמשק, טען, כי תוצאות ההפצצה "לא ניכרות. הרושם הפסיכולוגי, שנגרם עלידי ההפצצה, מועט", והמליץ: "אל תעשו דברים כאלה

הרולד ("סמוק") סיימון. לכולם היה רקע בהטסת מטוסים כבדים עוד ממלחמת העולם השנייה.

בזריזות רבה "הוסמך" כץ כקברניט "דקוטה", המוכשר לטיסות לילה, והטיסו בתשעה ביוני מחיפה, בסיסו הקבוע, לעקרון להעמסת שני טונות פצצות, כמתוכנן. בפועל, נמצאה בשדה רק מחצית מכמות החימוש שתוכננה, וההעמסה התאחרה. כשהושלמה, לא הצליחו להניע את המטוס עד לאור הבוקר. ההפצצה נדחתה ללילה הבא; ואכן, בוצעה רק בליל 10-11 ביוני.

בשעה 110215 המריא ה"דקוטה" מעקרון. לדמשק הגיעו לאחר כשעת טיסה. העיר הוארה לחלוטין. במשך חמש-עשרה דקות ביצע המטוס שלושה יעפים, והטיל על העיר חימוש רב, שכלל שש-עשרה פצצות של שמונים ק"ג כל אחת ותשעים פצצות תבערה של שני ק"ג. בשעה 0435 שב המטוס בשלום לעקרון – שעות ספורות לפני כניסת ההפוגה.

B17

למחצה". ברנדוט סיפר, כי כשביקר בדמשק יומיים מאוחר יותר, היה עד לאזעקת-שווא מפני תקיפה אווירית באמצע הלילה. זה היה פרי הלחץ, שיצרה ההפצצה הישראלית יומיים קודם לכן.

האם תוכנן להפציץ בירה נוספת באותו עיתוי? בן-גוריון כתב על תקיפת דמשק רק למחרת, באחד-עשר ביוני. הוא סקר את תוצאותיה, והוסיף: "לא יצאו להפציץ [את] העיר השנייה"³⁰. עורכי היומן מציינים בהערה, כי נראה, שהתכוון להפצצת קהיר (בהתאם להחלטה, שקבע ערב הפצצת רבת-עמון ב-31 מאי), שלא יצאה לפועל. יגאל ידן, ראש אג"ם, ציין בדיוני "ועדת החמישה" מקרה שלישי, בנוסף להפצצת רבת-עמון ולהפצצת דמשק, שלא יצא אל הפועל. אניטה שפירא³¹ מציינת, כי לגבי אותו מקרה שלישי אין פרטים נוספים.

העובדה שההפצצה נדחתה כמה פעמים גרמה לפרצות בתחום ביטחון השדה. דווח, כי כאילו הצוות המקורי וכנראה גם הצוות שביצע חשפו את התקיפה המתוכננת תוך כדי בילוי במועדונים בתל-אביב ובחיפה.²⁸

בן-גוריון רשם ביומנו כי הטייסים "מצאו 'המטרות', והפציצו אותן". מה היו מטרות ההפצצה? התדריך, שניתן לטייסים בתשעה ביוני, היה כללי מאוד, ולמעשה הסתפקו בהגדרת אזורים, שאין לתקוף – אזור המסגדים הגדולים, הקונסוליות הזרות והרובע היהודי. לא הוצגו תצלומי אוויר, או מפות מפורטות, ולא ניתן מידע כלשהו על מחנות, או על מחסני תחמושת. תחקיר הטיסה מראה, כי למרות שבראשו נרשם תחת הסעיף "תפקיד: להפציץ מטרות צבאיות", הרי שבפועל הוטלו הפצצות באקראי לחלוטין על העיר, והמתחקר הציג בסוף הדיווח, כלקח

מסכר/אג
ח"ק 13
27 מאי 1948

ס
ד
י
ס
ד
י

91

א/ס/229

פליקס
קונרד
בר
מדיעין

להלן הסכום הסופי למכרז ח.א. ל-36 השעות הקרובות:
(1) הליטה:
(2) מחר יום 30

ירושלים (רמאללה)
המסורבים -

המדיעין הנזעים

מדינות הפולשים יפצצו מהאוויר

אזהרת "קול ישראל" בשידורו אתמול בשפה הערבית
הופלו שנים ממטוסי האויב שתקפו את תל-אביב

יום הופצו מטוסי מצרים ליד הכפר
אל כארוש ליד באר שבע והטילו כמה
פצצות על שדה התעופה של הצבא הברי
טי
נפגעו כמה מן המתקנים וכן כמה מן
האווירונים הבריטיים שתנו בשדה התעו
התקיפו מטוסי מצרים טור
שני טנע כורך מחברון לר
שנים נפגעו קשה

הקרבות בתל-אביב
ימית התולים "הוסה" בתל-אביב, הוב
יפצו: אליעזר גולק, מ
הוסה: כן הובאו
מא

סכנת הפצצות מן
לא רק למצרים, אל
ערב שהשתתפו בפלי
קריין "קול ישראל"
הערבית. קאהיר יש
האחרונים בחרדה ו
מול של מדינת
אם היהודים לא
הרי זה משום שא
לות של הפגנה
חומר לסוכנויות

הפצצות האחר
ניצחו היהודים
ינצחו גם את ד
אווירונ האוי
מעל לתל-אב
פצצה שנעה
העיר. סמרי
רונים נפ
נפסל ליד
רון את
סכיכת
מאתמול
סמרי
להכות
ידיעה

פייסי ישראל הפציצו את בירת עבדאללה

10 הרוגים ו-30 פצועים. מטוסים בריטיים
שחנו בשדה תעופה וחבלו
תל-אביב. יום ג
ניע שמחתו בחתקבל יום ג
הישראלי מעל ל

חם סלאמה
נהרג בקרב

תל-אביב יום ג' - ראש המוע
פוזת תוצה חסן סלאמה. נהרג בקרב על
ראשיהעין. - מודיעין בקורות ערבית
זמן סלאמה היה אתר בחשבוני המפקדים
חוסמיים: ופעל: בעיקר בחזית ים
דן. האחרון היתה פקדתו בראבולה.

חיל אויר
מדיעין
7.6.48

אל: קצין מכצעים ח.א.
ראש מטה ח.א.
מנהל אג"ם ח.א.

הנידרון: הפצצת לילה של בירת האויב לפני שכיחה הנספ
במסרנה אחת.

להערכת, היעד לא יכול היה להיות קהיר – בשל העדר מטוס, שיכול היה להפציץ עיר זו מבחינת הטווח והאיומים. גם רבת-עמון לא סבירה כיעד לאור התגובות הבריטיות. לעומת זאת, המצב החמור בחזית מול הלבנונים – ההתקפות על מלכיה בסיוע מטוסים ואיתור ריכוזי כוחות מצפון לגבול במגמת פלישה – מחזק את האפשרות, כי באותה עת, במקביל להפצצה על דמשק, הועלתה מחדש האפשרות להפציץ את בירות. לא ברור מדוע לא מומשה תקיפה זו. ייתכן, כי זה קרה עקב האיחור בהפצצת דמשק וכניסת ההפוגה באחד-עשר ביוני בבוקר.

בהפוגה עלו על פני השטח כמה סוגיות עקרוניות בתחום הובלת המאבק הביטחוני, ובמסגרת זו הוקמה "ועדת החמישה" להמליץ על דרכי פתרון. לענייננו רלוונטי, כי בטיעוניו בפני הוועדה, העלה ידן, ראש אג"ם, גם את תהליך קבלת ההחלטה בעניין הפצצת בירות ערב כחלק מההליך הלא-תקין בקשרים של שר הביטחון עם המטה הכללי. ידן טען, כי על ההוראה להפצצת דמשק נודע לו רק בדיעבד ובעקיפין, כאשר ראש המטה של חיל האוויר בא לבקש ממנו מפות וחומר עזר נוסף לתדרוך הטייסים. אליבא דידן, ההוראה עברה מבין-גוריון ישירות למטה חיל האוויר, ולא דרך המטה הכללי ואגף המבצעים.

בן-גוריון ענה, כי לא ראה בהפצצת בירות ערב עניין צבאי שוטף, אלא "עניין פוליטי צבאי", ולכן ההחלטה לבצעו היא בסמכות הדרג הפוליטי. בעניין הנוהל נטה בן-גוריון לקבל את קובלנת ידן, ואכן, ראה באי-מעבר ההוראה דרך אגף המבצעים משום תקלה. הוא הסביר זאת בעובדה, כי כשרצה לעדכן לגבי הפצצת דמשק נמצאו כל חברי המטה הכללי במקלט לאחר שנשמעה אזעקה. במקלט, המשיך בן-גוריון, לא שם לב, שידן אינו נוכח כאשר העביר את הפקודה לבצע את ההפצצה.

מן הדיון ניתן ללמוד על החשיבות, שהוענקה להפצצת הבירות הערביות, שנתפסה במובהק כתוצר מהחלטה של הדרג האסטרטגי. מן העובדה, שראש אג"ם החמיץ את ההחלטה בשל היעדרות של מספר דקות, ברור, כי ההחלטה לא היתה תוצר של דיון מפורט וממושך של הצמרת הביטחונית, אלא, כנראה, אקט מהיר הרבה יותר ותוצר של החלטתו האישית של בן-גוריון.

הפצצת דמשק תרמה ללא ספק, להעלאת מוראל הציבור בארץ ערב ההפוגה ולהגברת הביטחון של חיל האוויר לגבי יכולתו ועוצמתו. נראה, כי העיכוב (לפחות ב-48 שעות) בהוצאה לפועל של ההפצצה מנע את האפשרות, ולו התיאורטית, שתשיג את יעדה – החלשת הלחץ הסורי בגזרת משמר-הירדן ובצפון.

"מבצר מעופף" מעל קהיר

ההפוגה, שנכנסה לתוקף באחד-עשר ביוני 1948, נועדה להימשך כארבעה שבועות, ולפקוע, אם לא יבקשו הצדדים להאריכה, בתשעה ביולי. לאחר כניסת ההפוגה נפגש בן-גוריון בשמונה-עשר ביוני עם סגל הפיקוד הבכיר של

צה"ל. לאחר ששמע דיווחים מפורטים התווה בן-גוריון את המגמה האסטרטגית לאחר תום ההפוגה: עדיפות ראשונה לחזית המרכז מול הלגיון הערבי. בחזיתות הצפון והדרום – מגננה. אחרי הטיפול בלגיון יש לטפל ביעדים האחרים – חיסול צבא לבנון, גירוש הסורים, "ואולי גם נפוצץ [נפציץ] דמשק", ואז תבודד מצרים.

אגף המבצעים תרגם את ההנחיה האסטרטגית לשלוש תכניות מבצע – החשובה שבהן "לרל"ר" (לוד, רמלה, לטרון ורמאללה) – יעדי המבצע – לימים מבצע "דני" נגד הלגיון העבר-ירדני להרחבת הדרך לירושלים ולאבטחתה. תכניות נוספות, קטנות יותר בהיקפן, היו "ברוש" – להדיפת הצבא הסורי, ובעיקר ממאחזיו במשמר-הירדן; "דקל" – לכיבוש אזורים נוספים בגליל; ו"אנפאר" ("אנטי-פארוק") – לפריצת הדרך לנגב.

בניגוד לעבר, שבו לוח הזמנים לא אפשר תיאום ותכנון, ולאור לקחי העבר, שעלו בדיון "ועדת החמישה" – שולב חיל-האוויר מן השלבים הראשונים בתכנוני אגף המבצעים של המטכ"ל. בסוף חודש יוני הועברו לחיל האוויר התכניות היבשתיות, והוא נדרש להתאים להן תכניות אוויריות. באחד ביולי הוציא דן טולקובסקי, קצין המבצעים של החיל, מסמך מפורט לתכניות חיל האוויר – "נבוט".³² במרכז "נבוט" עמדה הפעלתם של שלושת מפציצים B17 "מבצרים מעופפים", שהגיעו מארצות-הברית לבסיס זאטץ בצ'כוסלובקיה בארבעה-עשר ביוני. אלה מפציצים ייעודיים, בעלי יכולת אדירה לשאת חימוש (כחמישה טון פצצות), יכולת סבירה להגנה עצמית (כשלושה-עשר מקלעים) וטווח כמעט בלתי-מוגבל במונחי המזרח התיכון. מפקדת חיל האוויר חששה להביאם ארצה באמצע ההפוגה, פן לא יוכלו להסתיר מעיני מפקחי ההפוגה מטעם אר"ם ומעיני האויב, ותאבד ההפתעה. מיד עם הגעתם לצ'כוסלובקיה דרשה מפקדת חיל האוויר להתקין את המטוסים למשימות הפצצה, מוקדם ככל האפשר.

"המבצרים המעופפים" (שכונו "פטישים") הכניסו ליכולת הלחימה ממד חדש, שתכנית "נבוט" נתנה לו ביטוי נרחב. יעדה היה לתקוף "מטרות מסוימות בארצות האויב", ובעדיפות שנייה "לתת סיוע טקטי לפעולות 'אנפאר' 'לרל'ר' ו'חזית הצפון' של צבאותינו בארץ". הנחת היסוד היתה, כי שעת תחילת הלחימה תהיה הנוחה ביותר לחיל האוויר – שעת בין-ערביים, המאפשרת ביצוע תקיפות אוויריות, ולאחריהן התארגנות נוחה בשעות החשכה ללא חשש מתקיפה אווירית רחבת-היקף של האויב. הפעולה הראשונה – הפצצת "שטח עיר קהיר" עם "דמדומי ערב". בו בעת יותקף שדה התעופה באל-עריש על-ידי "סכינים" ("מסרשמידט"). למחרת יופנו המטוסים למשימות סיוע ולהפצצת כוחות אויב. ביום השלישי למבצע תוכנן לתקוף עם שחר ב"פטישים" את בגדאד.

התכנית התעלמה מסדרי העדיפויות האסטרטגיות, שקבעו בן-גוריון והמטכ"ל. אלה ראו במצרים את היעד האחרון – לאחר הלגיון והצבא הסורי – וכאן הועדפה

תקיפת מטרות במצרים. יתר על כן, התכנית נתנה עדיפות מוחלטת למשימות האוויריות הטהורות, ושאפה להשיג "שליטה באוויר" ופגיעה בבירת האויב – מימוש עקרונות דואה – ורק לאחריהם להתפנות לסיוע לכוחות היבשה.

בשלושה ביולי 1948 הגיש דן טולקובסקי גרסה אחרת לתכנית "נבוט"³³ – אפשר שהלחימה תתחיל בבוקר, ולא בדמדומים – נקודת המוצא לתכנון הפקודה הקודמת. המשימה הראשונה תהיה הפצצת שדה התעופה בקוניטרה ברמת הגולן, שממנו, האמינו, המריאו המטוסים הסורים לתקוף כוחותינו בחזית הצפון, והמשימה השנייה הפצצת ריכוזי הצבא הסורי באזור גשר בנות יעקב ומשמר הירדן. אחר כך יותקף שדה התעופה באל-עריש, ובערבו של אותו יום תותקף קהיר, ולמחרת בבוקר – בגדאד. התכנית התקרבה ליעדי המטכ"ל – פשרה ביניהם ליעדים המועדפים של חיל האוויר.

באברהם יולי התעדכן בן-גוריון אצל ידין לגבי תכניות המטכ"ל לקראת סיום ההפוגה. ידין דיווח בראשונה על ה"מבצרים". אלה תוכננו להפציץ את קהיר מגובה 20,000 רגל, להגיע ארצה, ולהפציץ את דמשק ואת קוניטרה. בן-גוריון אישר את התכנית להפצצת קהיר – שגובשה בחיל האוויר, ואומצה במטכ"ל. לפי רמז, "לא היה קל לקבל את האישור לעניין הזה...". החשש היה מהטיסה הארוכה, מההגנה האווירית, ממטוסי הקרב המצריים ומתגובתם להפצצה. כשהתקבל האישור, הוסיף רמז: "נורא פחדתי כי אם 'נחרב' את ההזדמנות הזאת, ייפגע שמו של כל חיל האוויר."³⁴

בשבעה ביולי 1948 פרסם טולקובסקי גרסה ג' ל"נבוט", המהווה שילוב של שתי קודמותיה. המטרות הראשונות שבו להיות הפצצת קהיר ("פטישים") עם דמדומים והפצצת שדה התעופה באל-עריש. ברזמנית, התחייב חיל האוויר לתקוף יעדים טקטיים בדרום (עיראק-סוידאן) ובצפון (קוניטרה ומשמר הירדן). יום המחרת תוכנן להיות מוקדש בעיקרו לסיוע, כולל תקיפת שדות התעופה של אויב בצפון, ו"הפטישים" יפעלו נגד אחת מבירות האויב עם חשכה. בגדאד הוחלפה בגרסה זו בנוסח כללי יותר – "אחת מבירות אויב". ייתכן, שיש לראות בכך ביטוי לוויכוח עם גישת בן-גוריון/המטכ"ל, שהעדיפו לראות בדמשק את הבירה הערבית "המועדפת" להפצצה, בעוד שחיל האוויר רצה ל"בוא חשבון" עם בירת עיראק, שכוחותיה השתתפו במלחמה בארץ-ישראל, אך עורפה לא טעם עדיין את המלחמה. מעבר לכך, אין טובה מהפצצת בגדאד להוכיח את עוצמת "הזרוע הארוכה" של החיל עם הצטרפות "המבצרים המעופפים".

מטה חיל האוויר, שראה בהצלחת הפצצת קהיר ב"מבצרים המעופפים" את גולת הכותרת של תכניתו עם חידוש הקרבות, החליט לשלוח לצ'כוסלובקיה צוות בראשות קצין בכיר מאגף המבצעים. הצוות נשלח להבטיח את העברת הפקודה בצורה החשאית ביותר, ולתגבר את הצוותים, שיבצעו את ההפצצות. את הפקודה נשא דוד יהודה, שנבחר, בין השאר, כיוון שבמלחמת העולם השנייה

שירת במצרים, והכיר היטב את קהיר. תדרכו אותו דן טולקובסקי, ראש אגף המבצעים, ונט כהן, ראש אגף המודיעין, ומסרו לו הפקודה כולל מפות נלוות.

לפי הפקודה, שנשא עמו דוד יהודה – שלושה "פטישים" תוכננו להפציץ מטרות אסטרטגיות בקהיר ביום שישי, תשעה בחודש, ארבעים דקות לפני אור אחרון. המטרות כללו משרדי ממשלה, ארמון עבדין ותחנת רכבת. אם תנאי מזג האוויר, או מגבלות אחרות, ימנעו את הפצצת קהיר, יופצצו מטרות חלופיות – שדה התעופה באל-עריש (בתנאי שההפצצה תתבצע באור – בשל ההכרח לזהות מטוסים ומסלולים), רפיח ועזה. הפקודה כללה פירוט נתיב מומלץ (הגעה ממערב כדי להימנע מגילוי; יציאה לאחר התקיפה לים – לעקיפת אזור התעלה וכדי להימנע ממגע עם מטוסים "ספיטפייר" של האויב, שאינם "אוהבים" לטוס מעל הים), זיהוי המטרות, איומים (קהיר מוגנת בתותחים נ"מ 88 מ"מ וייתכן גם 105 מ"מ. בשדה התעופה אלמאטה הסמוך – כמה מטוסי "ספיטפייר") ומידע רלוונטי נוסף.

האיומים במטרה היו אחד הגורמים השנויים במחלוקת בתכנון, והשפיעו על גובה הטיסה ומכאן על איכות ההפצצה. דוד יהודה היה אמן על הניסיון, שרכש בחיל האוויר הדרום-אפריקני, והמליץ על טיסה בגובה של עד 10,000 רגל. ריי קורק,³⁵ מפקד "המבצרים המעופפים", שהיה אמן על ניסיונו ממלחמת העולם השנייה מול תותחים גרמניים נ"מ, דרש לטוס ולהפציץ מגובה רב (25,000 רגל לפחות), אפילו על חשבון איכות ההפצצה. חשוב לציין, כי טיסה בגובה כזה מחייבת אספקה מלאכותית ושוטפת של חמצן לצוות.

כל אותם ימים עמלו צוותי קרקע בבסיס זאטץ על התקנת המטוסים. בשמונה ביולי הבריקו מזאטץ למפקדת חיל האוויר – "B17 לא מוכנים עדיין להשתתף במערכה". העיכוב אכזב מאוד את המטה, וברגע האחרון נעשה, כנראה, ניסיון לשכנע את המטה הכללי להסכים להארכת ההפוגה בשלושה ימים – עד להגעת המטוסים. המטכ"ל סירב. כבר באותו יום הפרו המצרים את ההפוגה, והקרבות התחדשו. חיל האוויר נאלץ שוב לאלתר כמיטב יכולתו. ההישגים של חיל האוויר בימים הראשונים לאחר תום ההפוגה היו מועטים מאוד, ואפילו עלובים. לעומת זאת, התרבו מאוד הפצצות מטוסי האויב, בעיקר מצריים, כולל בראשונה הפצצה לילית של תל-אביב, שגרמה אבדות רבות, והפצצה ראשונה של ירושלים, שבה נפגעו ילדים.

בינתיים, הובהר בצ'כוסלובקיה, כי רק "מבצר מעופף" אחד הוכשר באמצעות ציוד ניווט, כוונת לשחרור מדויק של חימוש, ובעיקר חמצן – להפצצה מגובה רב. לאור זאת, הבריקו "הודה" (ברגר) – מראשי הרכש בצ'כוסלובקיה) ו"אטי" (שאול אביגור) בשנים-עשר ביולי ל"שעיה" (אהרן רמז), כי "בנוגע לפעולת נבוט, לפי החלטת האחראי, לא הולכים לעיר. הוחלט, בשיתוף עם דוד יהודה לעבוד על מטרה מספר 1 ומספר 3 לפי הדף הראשון של ההוראות ששלחתם. יוצאים ב – 13.7. אֶשְׂרוּ

מיד³⁶. מטורות 11 – 3 בפקודה היו שדה התעופה אל-עריש ועזה. מן המברק לא ברור האם הפצצת קהיר בוטלה לגמרי, או שצומצמה למטוס אחד, מה שברור שאומצו שניים מהיעדים החליפיים.

נראה, כי כתוצאה מאירודאות זו, וחשש שהפוגה נוספת עומדת להיכנס לתוקף בקרוב, נשלח בארבעה-עשר ביולי היימן שמיר, סגנו של אהרן רמז, לצ'כוסלובקיה. לאחר בדיקת המצב בזאטץ אישר שמיר תכנית: המטוסים ימריאו למחרת, חמישה-עשר ביולי. אחד מהם, שצויד במערכת לאספקת חמצן ובכוונת, יפציץ את קהיר מגובה רב. שני המטוסים הנוספים יופנו לאל-עריש ולעזה.

בחמישה-עשר ביולי בבוקר המריאו משדה התעופה זאטץ שלושת המטוסים, ובצוותיהם אנשי מח"ל. את המטוס המוביל, שנועד לתקוף את קהיר, הטיסו ריי קורץ (קברניט) וויליאם ("ביל") כץ (טייס-משנה), ושישה אנשי צוות. היימן שמיר הצטרף אליהם, ודוד יהודה הצטרף למטוס, שיצא להפציץ את אל-עריש.

הטיסה עצמה עברה ללא תקלות מיוחדות – למעט מערכת החמצן, שלא פעלה היטב. חוסר החמצן גרם לחלק מאנשי הצוות להתעלף מדי פעם לאחר שעם חציית חוף מצרים, נסק המטוס לגובה 25,000 רגל. המטוס היה מעל קהיר עם אור אחרון, בשעה 152140. הראות היתה מצוינת. למרות גובה הטיסה, זיהוי המטרות היה קל. ההפתעה היתה מושלמת: אש נ"מ לא נורתה כלל, ומטוסי יירוט לא הוזנקו ללא הפרעה הושלכו כשתי טונות וחצי פצצות על מרכז העיר – אזור ארמון עבדין. תקלה במנגנון הפרימיטיבי לשחרור הפצצות, שהורכב ידנית בצ'כוסלובקיה, גרם, לדעת שמיר, להחטאת ארמון המלך ולנפילת חלק מהפצצות כקילומטר אחד ממנו.

לאחר ההפצצה חצה המטוס את הדלתה צפונה אל הים התיכון, הנמין, ובשעה 152245 נחת בעקרון, שם המתינו לחגוג את האירוע ולתחקיר ראשוני צמרת חיל האוויר, ראש אג"ם, יגאל ידין, וקצינים בכירים. תוך דקות הצטרפו לנחיתה שני המבצרים המעופפים האחרים. מטוס אחד הפציץ, כמתוכנן, את עזה. המטוס, שנועד לפגוע בשדה התעופה אל-עריש, לא מצא את היעד, והפציץ את רפיח.

לאחר מנוחה קצרה בשדה ותדרוך יצאו שלושת המטוסים עם אור ראשון בשישה-עשר ביולי לתקיפת שדה התעופה אל-עריש, אויבו הותיק של חיל האוויר הישראלי, שלמרות כל התכנונים, הותקף. על השדה הוטלו כשלוש טונות פצצות. מטוסי "ספיטפייר" ומטוסים אחרים נפגעו, והמסלול ניזוק בחלקו. בתום המשימה, משיקולי ספיגה, נחת מטוס אחד בשדה, שהוכשר ליד אבן-יהודה בשרון, והשניים הנוספים נחתו ברמת-דוד.

הנזקים בקהיר היו מועטים יחסית. דיווחי מודיעיני דיברו על כשלושים הרגים, על כ-55 פצועים, על פגיעה בקו מסילת ברזל ועל פגיעה במעט בתים. הפגיעה המוראלית היתה משמעותית הרבה יותר. בעיר הוכרזה האפלה. אזעקות נגד התקפות אוויריות ואש בלתי-מכוונת נ"מ הפכו להיות שגרה יומיומית. תחושה של פניקה

שררה ברחובות. בראשונה טעמו אזרחי קהיר את טעם המלחמה.

פעילות חיל האוויר המצרי צומצמה מאוד בעקבות הפצצת קהיר והפצצת אל-עריש. ההכרה, כי ברשות חיל האוויר הישראלי מטוסי קרב ליירוט מטוסייהם, ומפציצים להגיב על הפצצות אוכלוסין, הגבילה את חיל האוויר המצרי עד כניסת ההפוגה השנייה.

כמו לאחר תקיפת רבת-עמון, לא נלקחה בחשבון התגובה של חיל האוויר הבריטי, שהרגיש אחריות כלפי המתרחש בשמי מצרים. מפקד הצבא הבריטי בקהיר דיווח כמה שעות לאחר ההפצצה הישראלית ללונדון על אשר התרחש. אחר כך ניסח מברק מבוקל קמעא, שבו דאג שמא המשך ההפצצות על קהיר עלולות לגרום לשלטונות מצרים לדרוש התערבות בריטית לפי חוזה ההגנה בין שתי המדינות. סירוב בריטי עלול לפגוע ביוקרתם במזרח התיכון, ואפילו למהומות פנימיות ולהפלת ממשלת מצרים. במברקו הציע לתבוע הפסקת השימוש במטוסים במלחמה במזרח התיכון באמצעות החלטה של מועצת הביטחון. אם לא, הציע, לשקול להפעיל את חיל האוויר המלכותי, שישמיד את כל המטוסים במזרח התיכון בבסיסיהם, ולהשתלט על בסיסי חיל האוויר המצרי.³⁷

לא ברורה תגובת לונדון למברק המבוהל מקהיר, והאם הועברו אזהרה, או רוח הדברים, לידיעת שלטונות ישראל. בירת מצרים לא הופצצה עוד מהאוויר עד תום המלחמה, למרות שבחיל האוויר עלתה הצעה כזו יותר מפעם אחת.

הפצצות על דמשק ותכנונים אחרונים

הפצצת דמשק בשנית לא הופיעה בתכנית "נבוט" לקרבות "עשרת הימים". כשהציגו לבן-גוריון את הפצצת קהיר, הוא רשם, כי לאחר הגעתם ארצה "יפוצצו דמשק", וחזר על עמדתו ביום הגעת המטוסים לישראל: "המבצרים המעופפים באו. אחד הפציץ קהיר... טייסנו מלאי התלהבות. הלילה הולכים לדמשק"³⁸

בשעות אחר-הצהרים באותו יום קיבל בן-גוריון מברק ממזכיר אג"ם, המפרט את החלטת מועצת הביטחון להכריז על הפוגה תוך פחות משבעים ושתיים שעות (בבוקר תשעה-עשר ביולי), עם אופציה להפעיל ההפוגה עוד קודם לכן. לאחר מכן נפגש ראש הממשלה עם ידין, שסקר, בין השאר, את המצב הקשה בגליל המזרחי, סביב ראש הגשר הסורי במשמר-הירדן. חששו, כי עד ההפוגה המתקרבת לא ייהדפו הסורים. נראה, כי ידין הבטיח, כפי שרשם בן-גוריון בשנית ביומנו, כי "המבצרים יפציצו הלילה את עמדות הסורים ואת דמשק".

האם בוצעה ההפצצה המתוכננת?

למחרת, שבעה-עשר ביולי 1948, רשם בן-גוריון ביומנו, כי הפצצת הלילה על דמשק לא יצאה לפועל. לפי דברי ידין, הסיבה – "הפרעותיו של גילויץ". לפי הרישום ביומן

בהיערכות הסורים, והם המשיכו להחזיק בראש-הגשר במשמר-הירדן עד לכניסת ההפוגה השנייה.

שתי ההפצצות על דמשק היו ההפצצות האחרונות, שביצע חיל האוויר הישראלי על בירות ערביות במלחמת העצמאות. אולם, העיסוק בהפצצות אסטרטגיות, ובעיקר על בירות ערב, לא פסק. לדוגמה, כשהציג המומחה הדרום-אפריקני ססיל מרגו בפני בן-גוריון את הצעותיו לארגון מחדש של חיל האוויר, ב-25 ביולי, נמנית ההפצצה האסטרטגית עם מטרותיו העיקריות של הכוח האווירי. הפצצה אסטרטגית נועדת – לפי תפיסת דואה – לשבירת כוחו הצבאי של האויב, "או לערער את רצון הממשלה, או העם, להילחם", ובן-גוריון הוסיף בסוגריים דוגמאות להפצצה כזו – סכר אסואן, קהיר⁴¹

באוגוסט 1948 הכין חיל האוויר את חלקו לקראת חידוש הקרבות עם תום ההפוגה: בלילה הראשון "יתקוף חיל האוויר בעיקר מטרות אסטרטגיות כמו: קהיר, דמשק, עמאן, כמו כן בהצטלבות הרכבות המצריות..."⁴² תכנית זו, כולל הסעיפים אודות הפצצה אסטרטגית, אושרה על-ידי אג"ם, והופצה למפקדי החזיתות; אך, כאמור, לא מומשה.

במבצע "יואב" בדרום ובמבצע "חירם" בצפון הופעל חיל האוויר הישראלי מסיוויות במגוון משימותיו. למרות שבאותה תקופה תקפו מטוסים ערביים יישובים אזרחיים בארץ, כולל ירושלים – לא הופצצה אף בירה ערבית. יתר על כן, מ"ימון המלחמה" נראה, כי הנושא לא נדון בחורף 1948. גם תכנון אחר, כמו במהלך מבצע "חורב", בסוף דצמבר 1948, לתקיפת שדה-התעופה קהיר-מערב (כנראה, כדי לפגוע במפציצי "סטרלינג" רבי-עוצמה, שרכשה מצרים), לא מומש.

סיכום

מתחילת יוני ועד אמצע יולי 1948 הפציצו מטוסי חיל האוויר חמש פעמים את מבירות ערב – רבת-עמון, דמשק וקהיר. בנוסף, תוכננו הפצצות של בירות נוספות, כמו בבירות ובגדאד, אך לא יצאו לפועל. האם אלו הפצצות אסטרטגיות במובן "הקלאסי" של המונח?

לכאורה, התשובה שלילית. בכל המקרים, מדובר בגיחה בודדת, ולא ברצף הפצצות, המצביע על ריכוז כוחות למימוש היעד האסטרטגי מתוך כוונה לפגוע אנושות במטרה הנתקפת. אולם, לפי שאר המאפיינים של הפצצה אסטרטגית (טווח היעדים, סוג יעדים ומטרת ההפצצה) – מדובר בהפצצות אסטרטגיות.

בירות ערב הופצצו בגיחה בודדת, ולא ברצף מתמשך, עקב היכולת המוגבלת של מטוסי חיל האוויר, (בוודאי עד להגעת "המבצרים המעופפים"; וגם אז מספרם היה מועט). מטרת ההפצצות היתה ברוב המקרים צמודה לאירוע מסוים, מוגדר בזמן ובמקום. לאחר הפצצת רבת-עמון ולאחר הפצצת קהיר עלה קצפו של הפטרון הבריטי, בן-גוריון, שחשש כל אורך המלחמה מהתערבות מעצמתית,

בן-גוריון, זעמו של ידיו על יהושע גילוח (מפקד שדה רמת-דוד, שבו היו ערוכים המפציצים של חיל האוויר – "דקוטה" B17). היה כה רב, עד כי בן-גוריון אישר לו צעד חריג מאין כמוהו – לאסור את הקצין הבכיר⁴³.

זעמו של ידיו על גילוח נבע, כנראה, מכמה דיווחים, שקיבל מקציניו, לגבי הפעלת המפציצים מרמת-דוד ולגבי הפיקוד בשדה. בין השאר, תקיפה של קוניטרה בליל 9-10 בחודש ("דקוטה") התבטלה בשל חוסר במכליות דלק, ולבסוף יצא המטוס ללא נווט וללא אלחותון, טעה בניווט, וחלף מעל דמשק. בשלושה-עשר ביולי קיבל ידיו דיווח נוסף על הפעלת "דקוטה" ערב קודם להפצצת ראש-הגשר הסורי, ועל תקלות, שהסתיימו בתאונה חמורה למטוס. הדיווח רומז על "הזנחה, אינטריגות בפיקוד השדה... וכל הדרך בזה". בארבעה-עשר ביולי נרשם ביומן המבצעים במטכ"ל, "דקוטה, שצריכה היתה להפציץ את עזה ומגדל, לא פעל. מפקד רמת-דוד לא נענה לשני מברקים, שבהם נדרש להעביר דקוטה לשדה ת"א לבצע משימה זו". גילוח הסביר בדיעבד לעורכי "יומן המלחמה", כי מנע את הגיחה להפצצת דמשק משום שלא הוגדרו כלל מטרות לתקיפה. כאיש אוויר ותיק ומנוסה, ציפה גילוח, כנראה, כי לדרישה להפצצת דמשק תתלווה רשימת מפורטת של מטרות – בעוד שזו היתה פצצת שטח, שמטרתה פחות צבאית ויותר פסיכולוגית; וככזו – כל העיר היתה מטרתה.

לכאורה, לאור הרשום ביומן המלחמה ולאור הסבריו של גילוח, המסקנה הברורה היא שדמשק לא הופצצה בלילה 16-17 ביולי 1948. אך בהמשך היום רשם בן-גוריון ביומנו (כנראה, לקראת סוף היום), "הפצצנו סוף סוף הלילה את דמשק. לא 'המבצרים' אלא 'דקוטה'... בשעה 3 בלילה".

הדיווח של קצין הקישור לחיל האוויר מטעם אג"ם לידיו על סיכום "מבצעי חיל האוויר ביממה, המסתיימת ב-170800" מסר, כי "דקוטה 1 הפציץ את דמשק בכמות 2,500 ק"ג בשעה 0300". מכאן ניתן לקבוע, כי בשעה 170300 הפציץ את דמשק "דקוטה" מרמת-דוד.

אפשר שהדיווח, שהגיע לידיו, על אי-קיום הגיחה היה ראשוני ומוטעה,⁴⁴ ר"הודאתו של גילוח והסבריו, שנגבו שנים מאוחר יותר, התייחסו כללית לשיטת הפעלת המטוסים ולתקלות הרבות, ולא דוקא לאי-מימוש הגיחה בלילה 16-17 ביולי. בגיחה עצמה חג "דקוטה" מעל בירת סוריה כ-45 דקות, והטיל את פצצותיו ללא כל הפרעה של תותחים נ"מ. גיחה שנייה נגד דמשק יצאה לפועל באור יום, בשעה 180730, על-ידי הפציץ "מבצר מעופף". המטרה העיקרית היתה שדה-התעופה אלמאזה. כמה מטוסים, שחנו ברחבת בשדה, נפגעו. הצורך לפגוע במטרות נקודה – חייב לבצע את המשימה באור יום; אולם, הביטחון ביכולת ה"פטיש" להתמודד עם איומים אפשר גיחה כזו. דר'חות מודיעין ציינו את הרושם הכביר, שעשו ההפצצות בדמשק, את עזיבת עשירי העיר והלך-רוח קשה מאוד בצבא. הסורים הודו, כי נגרמו אבדות רבות ונזקים קשים. עם זאת לא גרמו ההפצצות שינוי מהותי

קרי בריטית, לצד הערבים, לא מיהר ל"מתוח יתר על המידה את החבל". לדמשק, בירת סוריה, התייחסו אחרת: יחסית, היא קרובה לגבול ישראל, ההפצצות עליה היו תוצר של מצב קשה בעימות הקרקעי, ולא היה לה פטרון בינלאומי, שיאיים נגד הפצצתה. לכן, דווקא היא הותקפה כמה פעמים מהאוויר.

גם לאחר יולי 1948 המשיך חיל האוויר לתכנן הפצצות על בירות ערב, ובכמה מקרים קיבל את אישור אג"ם. הסיבות דלעיל רלוונטיות גם להסבר ההימנעות מהפצצת בירות ערב לאחר יולי 1948. בנוסף, נראה, כי לדידו של בן-גוריון – מקור הסמכות והיוזם הבלעדי של ההפצצות הראשונות – חיוניות ההפצצות הללו קטנה נוכח השיפור במצב צה"ל.

ההפצצות לא השיגו מיד את ה"הישג הנדרש" ברוב המקרים. אולם, אין להתעלם מהתרומה המוראלית לתושבי ישראל ולהגברת ביטחונו העצמי של חיל האוויר. מעניין לציין, כי את רוב משימות ההפצצה האסטרטגית ביצעו אנשי מח"ל, בעלי ניסיון פיקודי ומבצעי ממלחמת העולם השנייה – הוכחה נוספת למידת התלות של חיל האוויר באותם ימים בצוותי האוויר ובצוותי הקרקע, יהודים ולא-יהודים, שהצטרפו לשורותיו.

ההפצצות על בירות ערב במלחמת העצמאות שינו את תפיסת בן-גוריון לגבי חשיבות הפצצות בנוסח דואה. במאי 1948 האמין בן-גוריון בכוחה של הפצצה אווירית אחת לקבוע גורל כניסת לבנון למלחמה. באחד-עשר ביולי 1948 רשם בן-גוריון ביומנו לאחר נפילת לוד ורמלה, כי "אין ניצחון גמור בלי כיבוש שכם והפצצה אדירה של קהיר, אלכסנדריה, דמשק וביירות"⁴³ שנה וחצי מאוחר יותר, עם תום המלחמה, במלאת שנתיים לחיל האוויר, ערך בן-גוריון חשבון מפוקח עם תפיסתו של דואה לאור לקחי מהפצצת בירות ערב:

"לפני מלחמת העולם ובשעתה ניטשה מחלוקת גדולה על ייעודו של חיל-האוויר, נמצאו חסידי כוח-אוויר נלהבים, שדימו להוכיח שבכוח חיל האוויר בלבד אפשר לנצח במלחמה. מלחמת העולם השנייה, וכן גם מלחמתנו אנו, נדמה לי, הוכיחו... אי אפשר לשבור רצון האויב וכוח מלחמתו על-ידי הפצצה בלבד, גם אם היא נעשת בכוחות אדירים וממושכים, כאשר נעשה הדבר תחילה בהפצצת אנגליה ואחר כך בהפצצת גרמניה..."⁴⁴

הערות

1. לדין מפורט יותר בסוגיה, ראו: סא"ל ש', "תקיפות אוויר אסטרטגיות", מערכות 275, עמ' 23 – 29; שמואל גורדון, עימות באוויר מערכות, 1985, עמ' 21 ואילך.
2. סיר פולס, מלחמת העולם הראשונה, מערכות, 1981, עמ' 375 ואילך.
3. לעיון מעמיק יותר בתפיסת דואה ראו: יהודה ואלך, תורות צבאיות, התפתחותן במאות ה-19 וה-20, מערכות, 1977, עמ' 312-325; ד"ר אילן עמית וד"ר שאול פלר, "המלחמה העתידית עפ"י ג'וליו דואה", מערכות 314, עמ' 33-39; גורדון, עמ' 23-24.
4. גורדון, עמ' 65-70.
5. תומאס שלינג, חימוש והשפעה, מערכות, 1981, עמ' 26.
6. עדו אמבר, אלי איל, אבי כהן, שורשי חיל האוויר, הענף לתולדות חיל-האוויר וההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1988, עמ' 415-431.

8. שם, ע' 438.
9. יהודה ואלך, "תפיסתו האסטרטגית והביטחונית של דוד בן-גוריון", ספרא וסייפא, דוד בן-גוריון – מדינה, צבא וצבאיות, מארס 1988, עמ' 70, 72.
10. יומן המלחמה, ע' 427.
11. סא"ל אדם שתקאי, חיל האוויר – צה"ל במלחמת העצמאות, פרסומי הדרכה של חיל האוויר, ע' 40; אביגדור שחן, כנפי הניצחון, עם הספר, 1966, עמ' 174-177.
12. "הארץ", 17 במאי 1948.
13. ישראל עמיר, בדרך לא סלולה, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1988, עמ' 183-184.
14. יומן המלחמה, עמ' 453-454.
15. אופיינית לגישה זו הפצצת עזה בליל 25 – 26 במאי. המשימה היתה להפציץ את העיר "ללא הבחנה". ראו יואב גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר, תרומתם של יוצאי הצבא הבריטי להקמת צה"ל, יד יצחק בן-צבי, תשמ"ו, עמ' 354.
16. מסמך ממטכ"ל/אג"ם לחטיבות בצפון, לחיל התותחנים, לחיל הים ולחיל האוויר. הנדון – מבצע ארז, בסימוכין צמ/009/48 ליום 26.5.48 א"צ 215/79/93.
17. העתק המברק מחט" "כרמל" למטכ"ל/אג"ם: א"צ 137/51/722 (6); יעקב סלומון, בדרכי שלי, עירינים, 1980, ע' 145.
18. לפי מסמך בארכיונו של אהרן רמז, 31 במאי 1948 – א"צ 215/79/93. במקורות אחרים מופיעים הרכב שונה ועיתוי אחר נתונים בלתי-מדויקים.
19. אל: קצין מבצעים מאת קצין מודיעין ח"א, מ"3 ביוני 1948. א"צ 137/51/722 (6).
20. מאת מנהל אג"ם/מודיעין אל חיל האוויר, דע פליקס (קצין קישור מאג"ם לח"א), אחד ביוני 1948. א"צ 137/51/722 (6); יומן המלחמה, ע' 478; דר"ח שיחה עם קצין בריטי, א"צ 6/137/51/378; "דבר", 2 ביוני 1948, מביא את דיווחי כל הצדדים.
21. Sir Alec Kirkbride, From the Wing Amman Memoirs, 1947–1951 (Frank Cass, London, 1976), pp. 79–81.
22. "על המשמר", 2 ביוני 1948.
23. א"צ 137/51/378 (6).
24. דוד בן-גוריון, בהילחם ישראל, מפא"י, תש"א, ע' 116.
25. בהילחם לישראל, ע' 118.
26. מאת חיל האוויר/מודיעין אל: – קצין מבצעים, ח"א, 7.6.48. א"צ 137/51/377.
27. ראו צרור ידיעות על חיל התעופה הישראלי, שנשלח ב"2 ביוני 1948. א"צ 6/137/51/708; וכן תגובת דן טולקובסקי, קצין המבצעים של החיל, 18 ביוני, הצמודה למסמך הקודם.
28. ראו א"צ 137/51/295.
29. רז קרלסון, מקהיר עד דמשק, עמ' 279-280.
30. יומן המלחמה, ע' 504.
31. אניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, סוגיות במאבק על ההנהגה הביטחונית 1948, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1985, מס' 155 – 158.
32. פועלת נבוט, תכנית ב', א"צ 922/75/1027.
33. ראיון עם אהרן רמז.
34. איש מח"ל מארצות-הברית, ששהה בצ'כוסלובקיה כמה חודשים. פיקד על טייסת F-84, וכנזה מונה למפקד המשימה. נספה בשנת 1951 כשהטיס "מוסקיטור" ארצה.
35. א"צ 7/135/51/209.
36. המברק מסומן ב-PRO בלונדון בסימון FO 141/1322, 16 ביולי. נמצא בארכיון חיל האוויר. ראו גם גלבר, ע' 358.
37. יומן המלחמה, עמ' 575, 593.
38. שם, ע' 597.
39. הוכחה לקשר הלכתי אל רמת-דוד ניתן למצוא בהערה, שצורפה לדר"ח היומי, שהגישה מטה ח"א "לאמית" (בן-גוריון) בשמונה-עשר ביולי: "בגלל קושי בקשר עם רמת-דוד לא הגיעו אלינו כל ידיעות בקשר לפעילות חיל האוויר משם". א"צ 922/15/1027. גם הדר"ח, שהגיש לדין קצין הקישור הוכן 24 שעות לאחר הפעילות בפועל, בשל עיכובים בהגעת המידע.
40. יומן המלחמה, ע' 621.
41. למפקדי החזיתות, מסמך מ – 26.8.48, א"צ 922/15/1027.
42. יומן המלחמה, ע' 582.
43. "לכינוס חיל האוויר", 3 בנובמבר 1949, יחוד ויעוד, עמ' 84-83.